

ПАНСЬКА САДИБА ПОЛОШКИ ЗА СПОМИНАМИ М.А. МАРКЕВИЧА

У статті на основі автобіографічних записок М.А. Маркевича відтворюється специфіка буття родини Маркевичів у садибі Полошки.
Ключові слова: М.А. Маркевич, автобіографічні записки, панська садиба/маєток Полошки.

Сьогодні беззаперечною є теза про нагальну потребу вивчення історико-культурної моделі панської сільської садиби в Україні XVIII–XIX століть на змістовному підґрунті, утвореному сумою знань, отриманих з історії України, регіональної історії, історії української культури, краєзнавства, мистецтвознавства тощо [1, с. 145–146]. Однак вважаємо за необхідне зауважити, що виокремлення комплексних прикмет панської садиби як історико-культурного об'єкта неможливе без вивчення специфіки буття представників української еліти в конкретних родових резиденціях на мікрорівні й без долучення якісно-інформативної джерельної бази.

В ряду перлин панських садибних комплексів Чернігово-Сіверщини не надто часто згадуються Полошки, хоча саме із цим маєтком пов'язані долі декількох поколінь представників споріднених між собою козацько-старшинських родів Скоропадських та Маркевичів-Марковичів. Саме Полошкам, як одному із родових маєтків, присвячено окремі рядки у різних частинах та повністю розділ VIII Автобіографічних записок М.А. Маркевича під назвою «От Лапинец до Петербурга. Март – сентябрь 1817» [4, арк. 121–126 зв.]. У житті Миколи Андрійовича даний рік був «знаковим», оскільки в цей час він припинив навчання в приватній школі Павла Білецького-Носенка у селі Лапинці під Прилуками й готувався до від'їзду на навчання у Петербург.

Про інформаційний потенціал «Автобіографічних записок» Миколи Маркевича, присвячених його першим рокам життя (1804–1817 рр.), нами згадувалось у попередніх публікаціях [2; 3].

Полошківське садибне буття формувалося поступово й особливих рис набуло за життя Івана Андрійовича Маркевича (рідного діда М.А. Маркевича). Йому історик присвячує декілька десятків рядків на початку «Автобіографічних записок». Іван Андрійович (роки життя 1747–1814) був одружений із Єлизаветою Василівною Кочубей й мав двох дітей – Пульхерію та Андрія. Саме завдяки шлюбу він набуває маєтностей на Глухівщині (Полошки) [4, арк. 10].

Зі сторінок записок онука дізнаємося, що І.А. Маркевич виховувався у Першому кадетському корпусі, дослужився на військовій службі до звання прем'єр-майора, потім на цивільній службі досяг рангу колезького радника. На думку онука, його почуття зосереджувались у голові, а не в грудях, «он был честолюбив, самолюбив, безинтересен, благороден, – но подозрителен до крайности. Чем ближе к нему был человек, тем бо-

лее он подозревал его... Врожденную пылкость умерил он образованием; деликатность в обращении с каждым не смотря ни на звание ни на лета доходили у него до невероятности... Дети, взрослые, старики, судейские, военные, купцы, дамы и девицы бывали им очарованы» [4, арк. 11 зв.]. Іван Андрійович був естетом й «все что ни имел он в доме дышало изящным вкусом: мебели, бронзы, фарфору, вины...» [4, арк. 11 зв.]. Сформувавши власне «ідеальне середовище» у полошківському маєтку, дід вів розмірене життя, «...поутру играл на органе, потом рисовал, потом читал Вольтера и Руссо, наконец любовался своими расписными тюльпанами». Серед кола спілкування й особистих кореспондентів Івана Андрійовича у записках згадується Гарднер, Юрій Володимирович Долгорукий, гетьман К. Розумовський, Ю. Нелединський-Мелецький, П. Задунайський й навіть мадам Сталь. До кріпаків І.А. Маркевич відносився з добротою, й через свою добродішність «был любим подданными как детьми» [4, арк. 12 зв.]. Сформований за життя І.А. Маркевича стиль сімейного буття в Полошках залишався незмінним навіть по його смерті. Микола Маркевич вважав діда яскравим представником просвітницького XVIII століття й за стилем життя, й за рівнем освіченості, й за мережею інтелектуальних зв'язків.

Полошківський маєток став одним із тих, що були рідними для родини Андрія Івановича Маркевича та його дружини Анастасії Василівни (у дівоцтві Гудович). Саме тут їх родина проживала достатньо часто, у період від 1804 до 1818 року, тому «восхитительным» Полошкам й присвячено багато сторінок у «Автобіографічних записках» їх сина Миколи Андрійовича.

Сприймаючи полошківську садибу як своєрідний мікросвіт, Микола Маркевич починає його опис такими словами: «... начну с дому, сада, флигелей и общества». Автор записок зазначає, що «дом в Полошках был довольно большой, над залой была еще зала; нижняя в два света; по бокам хоров были над № 9 и 7 комнаты. Сверх того дедушкин домик оставался» [4, арк. 121]. Опис господського будинку у Полошках супроводжується схемою розміщення кімнат та побутових приміщень [4, арк. 121]. Схема будинку та подальший детальний опис місцевості уможливило детальніше сприйняти територіально-просторову специфіку маєтку.

За традицією у «садибну родину» крім членів сім'ї були включені дальні родичі, облагодіяні, вихователі дітей, музиканти. Так автор записок згадує, що у одному з флігелів проживали Піжбек із родиною, Генник, Персидський, Сильверст. У іншому флігелі, розташованому навпроти першого, розміщувались кухня й музикантська. Ці будівлі були обнесені штахетом. За штахетом проїжджа вулиця поєднувала дві сторони села. По іншу сторону вулиці був двір із людськими, конюшнями й іншими господарчими приміщеннями. Внизу під горою в саду знаходилась баня з кімнатами.

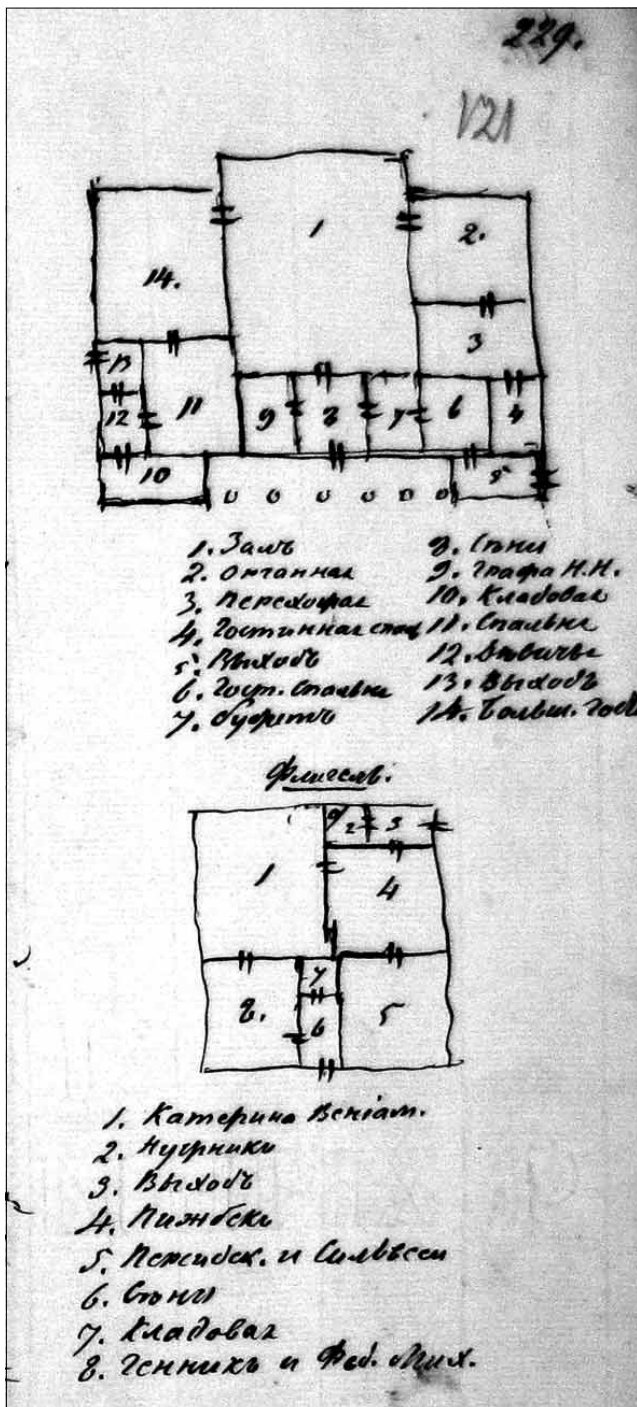

Фото 1. Схема розташування кімнат у господарському будинку в Полошках

Сад був простий, під діброву, стежка вела із гори до джерела. У саду було декілька клумб. Внизу текла вузькою чистою стрічкою річка.

Микола Маркевич детально описує навколишні краєвиди, при цьому згадуючи й про маєтності сусідів: «За рекою долина, потім на легком скате роща Литвинова; влево от дома через речку деревня Богданово, принадлежащая Литвинову; рассыпанные горстями избы на скалах горы очень милостивны; налево вдали видны озера,

за озерами село Щебры, а далее леса Ярославские и Волокитинские. Если же подняться на гору, что против дому, оттуда вправо виден Слеспород Клочковых. Каменные постройки, через наш дом – дом Литвинова, полошковские избы, церковь, колокольня – дело рук митрополита Самуила Миславского, уроженца полошковского. Двор внизу, за двором даль, Щебры явственные и дальние леса синеют под туманом; продолжая далее путь в гору, вы углубляетесь в лес и являетесь на площадь где шахты фарфоровой глины» [4, арк. 121–121 зв.].

Потрапити до полошківського маєтку можна було із великої московської дороги, що вела на Ніжин, Київ та Одесу. Микола Маркевич називає дорогу «одной из жизненных сил империи, по которой льются богатства торговли, всегда покрытой обозами» [4, арк. 121 зв.]. Зі сторони Глухова під'їзд до господського будинку проходив з узвишся повз церкви, зліва були чудові краєвиди на Миславщину й Богданово. З Кролевця заїхати в село можна було вузькою вулицею, повз дубовий гай, що був зрощений дідом М. Маркевича, потім повз фруктовий сад, крізь гатку на круту гору й прямо у дворову вулицю.

Загальноросійську відомість Полошкам подарували поклади унікальної фарфорової глини (каоліну). У своїх записках Микола Андрійович зазначає, що спочатку місцеві селяни використовували білу глину для виготовлення горщиків та інших ужиткових речей. Однак згодом приятель Івана Андрійовича Маркевича, француз-мандрівник Лаборд, перебуваючи в Полошках, започаткував видобування каоліну у шахтний спосіб. Микола Маркевич зазначає, що зазвичай шахти мали глибину від 11 до 17 сажнів, були оббиті цамрою. Спускали у шахти робітників на мотузках й потім вони прорізували печери за шаром глини у боки. Глину вирізали великими шматками, вона була м'якою та мала синюватий відтінок. Однак при піднятті на поверхню сировина змінювала колір на білосніжний та твердішала. У споминах зазначалось, що видобували глину лише взимку, причому через спеку робітники працювали лише у самих сорочках. Влітку повітря у шахтах ставало прохолодним й настільки важким, що роботи припинялись. Із шахтами траплялись періодично то трагічні, то комічні випадки, деякі описуються у записках М.А. Маркевича.

Автор споминів зазначає, що його дід реалізовував каолін за ціною від 1,3 асигнаціями до 7 рублів за пуд; «в Гжель отправлялась худшая, в Москву к Гарднеру и Долгорукому кн. Юр. Волод. хорошая, в Петербург на императорский завод самая лучшая, так называемая скалка» [4, арк. 121 зв.].

Садибний побут із його знаковою символікою, ритуалами і традиціями був маркером, ознакою належності до певного соціального стану. Заможні представники малоросійського дворянства на початку XIX століття звикли жити «на широку ногу» й в оточенні близьких та далеких родичів, а також «общества жильцов разнообразящих дни». Микола Андрійович докладно пе-

рераховує більшість мешканців садиби: «В Полошках я нашел батюшку, маминьку, четырех сестер, брата, Машиньку, Софью Владимировну, Сильвестра, графа Николая Николаевича, М-ль Мессон, Персидскаго, Генника, Пижбека, его мать и его сестру... Я забыл упомянуть еще девятнадцатого неотлучного от нашей семьи человека: Федора Мих. Маркевича» [4, арк. 122 зв.]. Також у тексті згадуються імена слуг: Кліментій, Терентій, Семен, Андрій, Марія. Крім цього зазначається, що в маєтку також проживали музиканти та півчі, імена яких автор спогадів не запам'ятав.

Автор записок не зупиняється на простому переліку найближчого оточення, але й подає біографічну інформацію та іноді висловлює власне ставлення до тих чи інших осіб із найближчого оточення.

Так, достатньо часто на сторінках записок М.А. Маркевича згадується ім'я Сильвестра Матвійовича Дикого. В родині Миколи Андрійовича до нього звертались по-домашньому – Сильвесі, з легкої подачі одного з молодших дітей родини. Микола Маркевич у споминах занотував інформацію щодо появи цього хлопчика в їх родині у 1814 р.: «В Полтаве пришел к батюшке как к Прилуцкому предводителю лет семи мальчик, за милостыней. По его бумагам батюшка увидел, что он из мелкопоместных дворян Пирятинского уезда, из-под Яготина. Его мать зарезала своего мужа и содержалась в Остроге. Бедное дитя, не имея приюта, жило в Остроге при матери. Батюшке жаль стало его; он взял его к себе на воспитание и дал после хорошую дорогу...» [4, арк. 105 зв.].

З теплою пише у записках Микола Андрійович про вчителя молодшого брата Михайла та Сильвестра – Персидського Костянтина Андрійовича. Родом він був із Прилуцького повіту, «... попович и школяр, ... предобрый и прерябой». Пізніше К.А. Персидський закохався у гувернантку сестер Миколи Андрійовича мадемуазель Руссет [4, арк. 122 зв.].

Особливу повагу у родині Маркевичів мав француз Генник, що виконував обов'язки «дядьки» при братах Миколі та Іванові Скоропадських до їх відправлення на навчання в Лапинці, а потім став гувернером брата Миколи Андрійовича – Михайла. Про нього у записках читаємо наступне: «...предобрый, пречестной, остряк и привесёлый... два раза бегал он боясь ответственности за дуэли, которые оканчивались не хорошо для его противников; один раз из Франции в Австрию, в другой раз из Франции в Россию» [4, арк. 97, арк. 122 зв.].

Ще однією особою, що проживала у полошківському маєтку, була мадемуазель Мессон, про яку автор записок занотував як про позашлюбну дочку діда Івана Андрійовича. Згодом жінка візьме шлюб із садівником Маркевичів – швейцарцем Гіппом й надалі буде проживати у маєтках Маркевичів [4, арк. 122 зв.].

Разом із матір'ю та молодшою вісімнадцятирічною сестрою проживав у садибному флігелі Петро Веніамінович Піжбек. У 1817 році він був «...прекрасный собою,

милый добрейший молодой человек лет двадцать с лишним». Піжбек був талановитим музикантом й капельмейстером, крім цього «... удачный композитор полонезов вроде Козловского и Огинского» [4, арк. 122 зв.–123]. Також він навчав молодших дітей у родині Маркевичів грі на фортепіано.

Неоднозначною людиною, що знайшла притулок у родині власників Полошок, був Федір Михайлович Маркевич. Згадки про його витівки, а іноді й ганебні вчинки містяться на різних сторінках споминів. На одному із аркушів знаходимо емну характеристику цієї особи: «Таков был этот человек, исполненный талантов, бешенный, неуживчивый, необразованный, но остряк и полусхут» [4, арк. 99 зв., арк. 122 зв.].

Характеризуючи особливості буття в помісті, Микола Андрійович приділяє увагу й питанням виховання дітей у його родині. Особисто автору записок було надано батьками майже повну свободу дій, оскільки до нього ставились як до дорослого. Він міг гуляти самостійно у лісі, купатись у річці й навіть ходити пішки без супроводжуючих на гостини до тітки у Дунаець. Особливі відносини у нього склались із сестрою Лізою, якій тоді було близько 13 років. Інші діти були набагато молодшими й Микола не мав із ними спільних інтересів. Крім цього він зазначає, що більшість часу діти були зайняті уроками, а йому батьки фактично влаштували канікули перед відправленням на навчання до Петербурга [4, арк. 122].

Всіх дітей у родині любили, але тримали у достатньо суворій дисципліні. Іноді до них застосовували й фізичні покарання, особливо часто «нравоучения, которые пишутся под спиною» за допомогою різок. Але це були крайні заходи. Найчастіше від дорослих лунали лише погрози про застосування покарань у разі дитячих бешкетувань. Так Микола Андрійович на одній із сторінок занотує: «Мишу продолжали баловать; батюшка бывает гоняется за ним с прутом, а он баррикадирует себя креслами, стульями, ругается и все проходит даром» [4, арк. 123 зв.].

Велика родина регулярно відвідувала Ярославець й Дунаець. Гостинність була характерною ознакою й полошківського маєтку Маркевичів. Микола Андрійович згадує: «... Поездки наши в Ярославец и Дунаец и наезды к нам тамошних еще более разнообразили это восхитительное для меня время... У нас ежедневно бывали гости, все ярославецкие, вознесенские и дунайские; и всегда эти четыре дома были неразлучны; не они у нас, так мы у них. Музыка съезжались также, их было три: наши, дунайские и ярославецкие. Капельмейстера были ближайшие родственные между собою: наш – Пижбек, дунайский – Чемпинский, ярославецкий – Кавка» [4, арк. 122 зв.]. В садибах бали йшли за балами, лунали музика й співи.

У пам'яті Миколи Андрійовича найбільше вражень збереглося від останнього полошківського балу, який був даний на честь його від'їзду на навчання до Петербургу. У записках читаємо наступне: «Маминька пригласила соседей и родных, дала прощальный бал. В лесу был полдень, на

Литвинова луку гремели пушки, сад и двор были иллюминовны, танцы продолжались до рассвета» [4, арк. 126 зв.].

На наступний день після балу вся родина проводжала Миколу Андрійовича та Василя Олександровича Хелмського (саме він супроводжував М.А. Маркевича до Санкт-Петербурга). Процес прощання рідних описаний із зворушливими подробицями: «... на другой день маминька плакала, баба плакала, сестры плакали, Норка тосковала. Мой портрет завесили зелёной тафтой. У батюшки были слёзы на глазах» [4, арк. 126 зв.]. В цей день автор споминав востаннє в житті бачив свою матір та няню бабу Устю.

По смерті дружини, що сталась 12 січня 1818 року, батько М.А. Маркевича Андрій Іванович «... не мог не только бывать в Полошках, но даже видеть их» [4, арк. 10 зв.]. Тому маєток був розмінений з гвардійським полковником О.О. Хвостовим, який за Полошки дав 300 душ у Васюковцях Прилуцького повіту.

Отже, завдяки «Автобіографічним запискам» М.А. Маркевича ми маємо змогу дізнатись про родинну атмосферу та особливості буття володарів панської садиби Полошки на початку XIX століття. Зауважимо, що зростання автора споминав у родинних маєтках Чернігівської та Полтавської губерній вплинуло на становлення його особистості. Микола Андрійович не лише збереже дідові колекції й батьківську любов до землі, а й певним чином унаслідує сформований ними маєтковий стиль життя.

ПОСИЛАННЯ

1. Будзар М. М. Історико-культурна модель панської сільської садиби в Україні XVIII–XIX століть: теоретичні засади дослідження [Текст] / М. М. Будзар // Вісник ДАККіМ. - 2011. - № 2. - С. 145-149.
2. Барабаш Н. О. Дворянські садибні комплекси Дунаєць та Ярославець за споминами М. А. Маркевича / Н. О. Барабаш // Сівєрщина в історії України: Зб. наук. пр. – К.: Глухів, 2013. – Вип. 6. – С. 323–327.
3. Барабаш Н. О. «Автобіографічні записки» М. Маркевича – джерело з історії родини / Н. О. Барабаш // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Головний редактор В. Смолій; відповідальний редактор І. Колесник. – Вип. 8. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – 394 с. – С. 329–347
4. Маркевич Н. А. Автобиографические записки. Автограф. 1845. – Рукописный отдел Института русской литературы Российской Академии наук, ф. 488, оп. 1, д. 38, 136 л.

Барабаш Н.А. Господская усадьба Полошки по воспоминаниям Н.А. Маркевича

В статье на основе автобиографических записок Н. А. Маркевича воспроизводится специфика жизни семьи Маркевичей в усадьбе Полошки.

Ключевые слова: Н.А. Маркевич, автобиографические записки, господская усадьба/имение Полошки.

Barabash N.O. Nobiliary homestead Poloshky in the Mykola Markevych's memories

In this paper author tries to reconstruct particularities of the Markevyches family life in the nobiliary homestead Poloshky on the base of Mykola Markevych's autobiographical notes.

Key words: Mykola Markevych, autobiographical notes, nobiliary homestead, homestead Poloshky.

16.03.2017 p.

j

УДК 392:502.175 (477) (043.3)

А.О. Шевель

ВНЕСОК МИКОЛИ АНДРІЙОВИЧА МАРКЕВИЧА В КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ

У статті автор аналізує внесок Миколи Андрійовича Маркевича в культурний розвиток України, а саме: його погляди на історичний процес, використання фольклорно-етнографічної джерельної бази, зібрання великого етнографічно-статистичного матеріалу.

Ключові слова: героїзм, етнографія, історія, козацтво, фольклор.

Мандрівний філософ Григорій Сковорода писав: «Рослина без коріння всихає, людина без минулого не живе». Історія рідного народу та краю, пам'ять про видатних земляків – це ті духовні острови, які дарують нам наснагу.

Дослідження історії роду Маркевичів започаткував О. Лазаревський. Ця традиція була продовжена в роботах істориків М. Василенка, М. Грушевського, літературознавців Б. Грінченка, С. Волоха, В. Доманицького. Праці В. Маслова присвячені літературній і науковій діяльності М. Маркевича, його відносинам з Т.Г. Шевченком. Наукова діяльність Миколи Маркевича розглядалася як складова інтелектуальної історії України І. Лисяком-Рудницьким. В монографії В. Кравченко проаналізовано «Історію Малоросії» М. Маркевича як пам'ятку української історіографії епохи національного відродження (др. пол. XVIII – сер. XIX ст.). Г. Голубчик вивчала рід Марковичів-Маркевичів у культурно-громадському житті України крізь призму української генеалогії.

В нашому дослідженні мова піде про нашого земляка – історика, етнографа, композитора, поета і перекладача, фольклориста, лексикографа, архівіста, музиканта Миколу Андрійовича Маркевича, який жив і творив у нелегкі для тодішньої України часи. Автор має на меті описати основні віхи життєвого та творчого шляху М.А. Маркевича.

Микола Андрійович Маркевич походив зі старовинного і високоосвіченого козацького роду. Своім прашуром Марковичі вважали легендарного «жидовина» Аврама, який на початку XVII ст. з'явився на Прилуччині, відрікся від своєї іудейської віри і став згодом ревним православним християнином. Великим розумом і добрими справами заявив про себе син Аврама – Марко Аврамович, який власне і був родоначальником цього великого і знаменитого в Гетьманщині роду, що на початку XIX ст. розділився на дві гілки – Марковичів і Маркевичів. Заможного і спритного у справах Марка Аврамовича на Прилуччині величали не інакше, як «славетним паном Марком». Марко Аврамович мав добрий маєток неподалік від Прилук, у приміських Сорочинцях. Є всі підстави вважати, що й сини його, усі три Марковичі і Настя Марківна, саме там і народилися. Родинні перекази свідчать, що Марко побудував своїм коштом одну з церков Густинського монастиря, в якому, за його ж заповітом, був і похований у 1717 р.

Цікаво, що Настя Маркевич (або Маркович) була дружиною гетьмана Івана Скоропадського, а їхня дочка вийшла заміж за сина сподвижника Петра I Петра Толстого і